

Sosyal Bilimler Dergisi / The Journal of Social Sciences

Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi, Yıl: 10, Sayı: 63, Nisan 2023, s. 750-765

ISSN: 2149-0821 Doi Number: <http://dx.doi.org/10.29228/SOBIDER.69324>

Hayyire YÜKSEK

Uşak Üniversitesi, gulistan_1024@hotmail.com

Orcid Id: <https://orcid.org/0000-0002-4435-5474>

Dr. Öğr. Üyesi Ayşe GÜLTEKİN

Uşak Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi, ayse.gultekin@usak.edu.tr

HÂKİMİN ÖFKELİYKEN HÜKÜM VERİP VEREMEYECEĞİ İLE İLGİLİ BİR HADİSİN İNCELENMESİ

Özet

Bu çalışmada yargılama usûlünün temel ilkelerine ve hâkimlerin hüküm verirken dikkat etmeleri gereken temel kaidelere değinilecek ve yargılama usûlü ile ilgili olarak bir hâkimin öfkeli bir durumda iken hüküm veremeyeceğini belirten bir hadisin incelemesi yapılacaktır. Hadisin senedi tahlil edilerek râvîlerinin sıhhat durumu ortaya konulmaya çalışılacaktır. Sened tahlili incelenirken söz konusu hadisin yer aldığı hadis tarikleri incelenmeye çalışılacak ve ortak sened ile gelen tarikler belirtilecektir. Metin tahlili kısmında ise hadisin hangi kitap ve bâb bölümlerinde ne şekilde yer aldığı ile ilgili bilgilere değinilecektir. Meşhur muhaddislerin hadislerin durumu hakkında yaptıkları değerlendirmelere de yer verilecektir. Hadiste geçen hâkimin öfkeli iken hüküm vermesi durumunda hükmün geçerli olup olmayacağı, öfkeli halde hüküm vermenin hükmü nasıl etkileyeceği ve bu durumun başka hangi durumlara sebep olabileceği hakkında bilgi verilecektir. Bazı şârih ve fakîhlerin konuyu hangi açıdan incelediklerine de değinilecektir.

Anahtar kelimeler: Hadis, hâkim, yargılama usûlü, öfke, hüküm verme.

EXAMINATION OF A HADITH RELATING TO WHETHER A JUDGE CAN ADJUDGE WHEN HE IS ANGRY

Abstract

In this study, the basic principles of the trial procedure and the basic rules that judges should pay attention to while giving judgment will be mentioned and a hadith regarding the trial procedure will be examined, which states that a judge cannot give a verdict when he is in an angry state. The authenticity of the narrators will be tried to be revealed by analyzing the script of the hadith. While analyzing the hadith analysis, the hadith tariks in which the hadith in question will be examined and the tariks that come with the common isad will be specified. In the text analysis part, information about which books and chapters the hadith is included in will be mentioned. The evaluations of the famous hadiths about the status of hadiths will also be included. In the hadith, information will be given about whether the judgment will be valid if the judge renders a judgment while angry, how judgment in anger will affect the judgment and what other situations this situation may cause. It will also be mentioned from what perspective some commentators and jurists have examined the issue.

Keywords: Judge, Judgment procedure, anger, adjudication, hadith.

GİRİŞ

İnsanlar arasında cereyan eden problemlerin çözümü, haklının haksız olandan ayırt edilmesi, suçluların cezalandırılması ve kamu düzeninin sağlanması, bir arada yaşamanın gerektirdiği bir zarurettir. Bu da yargı yolu ile sağlanmaktadır. Temelde yargılama yapmanın ve hüküm vermenin en önemli nedeni ise adaletin sağlanmasıdır. “Allah size, mutlaka emaneti ehli olanlara vermenizi ve insanlar arasında hükmettiğiniz zaman adaletle hükmetmenizi emreder. Allah size ne güzel öğütler veriyor! Şüphesiz Allah her şeyi işitici, her şeyi görücüdür.” (Nisâ, 4/58) âyetinde olduğu gibi Kur’ân-ı Kerîm’in birçok âyetinde adaletle vurgu yapılmaktadır.

Peygamberlerin gönderiliş amaçlarından birisi de haksızlıklara engel olup adaleti tesis etmeye çalışmaktır. (Ey Habîbim!), o vakti hatırla ki, Rabbin Meleklerle: “-Ben yeryüzünde (hükümlerimi yerine getirecek) bir halîfe (bir insan) yaratacağım.” (Bakara, 2/10). âyeti ile Yüce Allah Hz. Âdem’e adaleti ifâ etme görevini vermiştir. “Gerçekten biz sana kitabı hak olarak indirdik ki, insanlar arasında Allah’ın sana gösterdiği şekilde hüküm veresin. Hâinlere yardımcı olma.” (Nisâ, 4/105) âyetinde de görüldüğü gibi Yüce Allah, Peygamberlik görevinin yanı sıra Hz. Peygamber’e adaletle hükmetme görevini de tevdi etmiştir. İnsanların bir arada barış ve huzur içerisinde varlıklarını sürdürebilmeleri için adaletin sağlanması Hz. Âdem’den bu yana var olan bir zaruret olmuştur. Bu da kimi zaman kendi aralarında belirledikleri bir usûlle, kimi zaman Peygamberler vasıtasıyla, kimi zaman Peygamberlerin tayin ettiği kişilerce bazen de bizzat devlet eliyle sağlanmaya çalışılmıştır. Bu makalede İslam’da yargılama usulünün genel kaidelerine işaret edilerek ve özellikle hâkimin öfkeli iken hüküm vermesi konusu işlenmeye çalışılacaktır.

1. Yargılama Usûlünün Genel İlkeleri

Yargılama etiğinin en önemli iki ilkesi, tarafsızlık ve özgür olmak, emir kabul etmemek manasına gelen bağımsızlık ilkeleridir. Yargının en önemli parçası ise hâkimdir. Burada hâkim

yargılama unsurunun yöneticisi değil, yardımcısıdır. Hâkimin bağımsız olmaması, tarafsız karar vermesinin önünde bir engel oluşturmaktadır. Dolayısıyla hâkimin tarafsız bir şekilde hüküm verebilmesi için bağımsız olması gerekmektedir. Elbette hâkimin bağımsız olması onun keyfî davranabileceği anlamına gelmemektedir.

Hâkim hüküm verirken bağımsız olarak hiçbir etki altında kalmamalı, adil bir şekilde hükmünü vermeli ve hükmünü geciktirmeden vermelidir. (Muhammed Tahir b. Aşur 1988: 283).

“Tarafsızlık, hâkimin, bireysel kanaatlerinden sıyrılarak, peşin hükümlerden, önyargılardan kurtularak, kanun hükmünü önündeki uyuşmazlığa adaletli bir şekilde uygulamasını ifade eder”. (Özkul 2106: 215). Hâkimlik görevini icra eden bireylerin tamamen tarafsız bir tutum sergilemeleri ve tarafların menfaatlerini eşit olarak korumaları gerekir. (Avcı 2016: 51; Mecelle m.1799).

“Hâkim hem mesleki, kişisel ya da ailevi sebeplere karşı bağımsızlığını korumaya çalışmakla, hem de diğer hâkimlerin görüş ve telkinlerine karşı bağımsızlığını korumak ve objektif karar vermekle yükümlüdür. Bu manada hâkim, yürütme organından, politik sistemlerden, medya ve kamuoyundan, aile ve sosyal çevreden, kıdemli meslektaşlar ile yöneticilerden bağımsız olma sorumluluğunu taşır.” (Aydın 2019: 13).

Hâkimlerin, toplumun sevilen ve önde gelen kimseleri ile ekonomik açıdan en üst düzeyde olan kimseler arasından atanmaları, hâkimin bağımsızlığını ve konumunu gözetmeye yönelik gerçekleştirilen uygulamalardandır. Ekonomik olarak durumu iyi olan kişilerin kadı olarak tayin edilmesi, hâkimin herhangi bir menfaat elde etme isteğini yok etmeye yönelik alınan bir tedbirdir. (Şen 2015: 513).

Yargılama usûlünün genel ilkelerini açıklarken söz konusu yargılama işini yapan hâkimlerin özelliklerinden bahsetmek konuyu aydınlığa kavuşturma noktasında oldukça önemli bir değer taşımaktadır.

Mecelle, m.1792’ye göre: “Hâkim; hakîm (bilgin), fehîm (zeki), müstakîm (doğru), emîn (güvenilir), mekîn (temkinli) ve metîn (dayanıklı) olmalıdır.” Bunlar hem hâkimin niteliklerini, hem de yargılama etiğini ifade etmektedir. (Avcı 2016: 46). Buna göre hâkim kelimesine âlim, bilgili, hikmetli yanlışsız olan, fehîm kelimesine zeki, anlayışlı, hukuk kurallarını çok iyi kavrayan, müstakîm kelimesine, doğru, namuslu, dürüst olan, emîn kelimesine güvenilir, emniyetli, kendisine emanet edilebilen, mekîn kelimesine vakarlı, temkinli, iktidar sahibi, muhakeme sırasında ciddi, dikkatli olan; metîn kelimesine ise sağlam, dayanıklı, her türlü dış etkiden uzak, bağımsız, tarafsız ve adil kararlar alan manaları yüklenebilmektedir. (Akcan 2014: 279-280). Hâkimin tarafsızlığı sağlamadaki önemine binaen Mecelle’de hâkimin tanımında yer alan bu vasıflar, bir bakıma İslâm’da tarafsız yargılamanın adeta teminatı olmuştur. (Mahmutoğlu 2018: 1360).

Hâkim, görev yaptığı yerdeki insanların geleneklerini ve davranışlarını bilmeli, bir davada sahtelik gördüğünde, mahkemenin önceki kararını geçersiz saymalı, emredici bir kişiliğe ve bilgiye sahip olmalı, ayrıca mahkemede sabır göstermelidir. (Saldırım vd. 2020: 150). Aynı şekilde hâkim, mağdurun sözünü ağzına tıkamamalı, cevap önerileri sunmamalı ya da dava taraflarından birini işaret etmemeli, sinirle ve duygusal baskı altında iken karar vermemelidir. Zira böyle bir durumda karar verme ve yargılama gücü zayıflayabilir. Hâkim, uykusu ağır

bastığında, aşırı derecede yorgunken veya çok mutluyken bir dava hakkında karar vermemeli ve hiç kimseden korkmamalıdır. (Saldırım vd. 2020: 150).

Hâkimlerin Meslekî Davranışlarını Düzenleyen İlke ve Kurallar; Avrupa Hâkimleri Danışma Konseyinin (CCJE) Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesinin dikkatine sunduğu 3 sayılı Görüş olarak 9 Kasım 2002 tarihinde kabul edilmiştir. Buna göre bu kurallar etik, uygunsuz davranışlar ve tarafsızlık başlıkları içerisinde yer almaktadır. Türkiye adına HSK tarafından genel kurul toplantılarına katılım sağlanmaktadır. (<https://hukukbook.com/hakimlerin-mesleki-davranislarini-duzenleyen-ilke-ve-kurallar/>).

Yargıtay yargı etiği ilkelerine bakıldığında hâkimin uymakla mükellef olduğu bu ilkelerin bağımsızlık, tarafsızlık, dürüstlük, mesleğe yaraşırılık, eşitlik, ehliyet ve özen olduğu görülmektedir. (T.C. Yargıtay Etiği İlkeleri).

Câhiliye dönemine baktığımızda bugünkü manada bir yargılama sisteminin, adlî teşkilât ve kanunların olmadığını görmekteyiz. Onların hukuku daha çok örf ve âdetleri idi. Anlaşmazlıkların çözümü gelenek, kabilenin ileri gelenleri ve bilhassa hakemler tarafından gerçekleştirilmeye çalışılıyordu. Hakemler şerefli, itibar sahibi, âdil, deneyimli, güvenilir, doğru kişiler olup kabile başkanlarından (şeyh, seyyid) ve kâhin ve arrâflardan (falcı, münecim) seçilir ve genellikle üstünlük mücadelelerinden doğan ihtilâflar (münâfere), su hakkı ve kan davaları gibi konularla ilgilenirlerdi. Kadınlar da hakem olabilirlerdi. Kabile içi ya da dışından olsun hakemleri göreve getirme işi tamamen tarafların tercihinine bağlı idi. Hacerülesved'i yerleştirme mevzuu da bu kabildendir. Şehir yönetiminde diyetlerin ödenmesi ve zararların karşılanması görevi olan Eşnak, Teym kabilesine ait olup Hz. Ebûbekir bu görevi üstlenmişti. İslam öncesi Arapların yargılama usûlü sade ve şifahi idi. Taraflar uzlaştıkları hakemin karşısında davanın zamanını ve mekanını tayin ederlerdi. Örneğin Amr b. Sa'd duruşma için tarafları kuşluk zamanında kabul ettiği için Dıhyân nisbesi ile anılmıştı. Duruşmalar genelde hakemlerin evlerinde gerçekleştirilip bu evler toplantı salonu (nevâdî) mahiyetinde olurdu. Dâvâ esnasında hakemler, her iki tarafı da dinlerdi. Davacıdan iddiasını delil getirerek ispatlamasını ister, muvaffak olamazsa davalıya yemin ettirirdi. Yine kasame yöntemi de dava esnasında uygulanan yöntemlerdendi. Buna göre cesedin bulunduğu mekanda oturanlardan 50 kişiye cinayeti görmediğine ve işlemediğine dair yemin ettirilir, yalan söylemeleri halinde Allah'ın lanetinin üzerlerine olmasını dilerlerdi. Hakemlerin verdiği karar tatbik edilmek zorunda değildi. Kararın uygulanması, her iki tarafın da anlaşmasına ya da lehine hüküm verilen kesimin üstünlüğüne bağlı idi. Yine ticaret maksadıyla Ukaz Panayırına gelenler aralarında cereyan eden ticari ihtilafları çözmek amacıyla hakemlere müracaat edilirdi. Araplar arasında haksızlığa uğrayanların hakkını zalimden alma, himaye gibi amaçlarla kabile ya da bireylerin dayanışmasına dayanan Hilfulfudul teşkilatı kurulmuştu. (Barış 2012: 160-166). Bu teşkilata katılanlar arasında Hz. Peygamber (s.a.v.) de bulunmaktaydı. Hz. Peygamber'e (s.a.v.) ileri bir tarihte bu teşkilat hakkında sordukları zaman şöyle söylemiştir: "Abdullah b. Cüdân'ın evinde yapılan and'da ben de bulundum. Bence o and, kırmızı tüylü bir deve sürüsüne malik olmaktan daha sevgilidir. O zaman Hâşim, Zühre ve Teymoğulları, deniz bir kıl parçasını ıslatacak kadar suya malik oldukça mazlumlarla birlikte bulunacaklarına and içmişlerdi. Ben ona İslâm devrinde bile çağrılısam icabet ederdim." (Ahmed b. Hanbel, Müsned, s. 1/190; 1/193).

İslam hukukunda ise yargı bağımsızlığı, Kur'an hükümlerine ve bizzat Hz. Peygamber'in uygulamalarına dayanmaktadır. Hâkimin ve mahkemenin siyasi otoriteden bağımsız, tamamen

kanunları merkeze alan yargılama yapması ve bunun bizzat devletin en önde gelen otoritesi olan, Hz. Peygamber tarafından güvence altına alınması, İslam hukuku ve yargısal örgütlenmenin gelişim ve işleyiş sürecinin belli başlı özelliğini ortaya koymaktadır. (İmamoglu 2013: 152-170).

İslam hukukunda birçok ayette insanlara karşı adaletle, tarafsız bir şekilde hükmedilmesi gerektiği defaatle vurgulanmaktadır. “Muhakkak ki Allâh, emanetleri ehline vermenizi ve insanlar arasında hükmettiğiniz zaman adaletle hükmetmenizi emreder.” (Nisâ 4/58). Yine Hz. Peygamber’in Hz. Ali’yi Yemen’e hâkim olarak gönderdiği sırada ona hükmederken nasıl davranması gerektiği ile ilgili olarak iki davalı huzuruna geldiği zaman birini dinlediği gibi diğerini de dinlemedikçe hükmetmemesi gerektiğini ve bunun doğruya isabet etme noktasında daha uygun olduğunu (Ebû Dâvûd, “Akdiye”, 6) bildirmesi de hâkimin hüküm verirken tarafsız olması gerektiği kaidesinin Hz. Peygamber döneminde tatbik edildiğini göstermektedir.

İslam hukukunda bir hâkimin hüküm vermede izleyeceği yöntemi göstermesi açısından Resulüllah’ın, Muaz b. Cebel’i Yemen’e kadı olarak gönderdiğinde aralarında geçen şu konuşma buna güzel bir örnek teşkil etmektedir: -Sana bir dava getirildiğinde neye göre hüküm vereceksin? -Allah’ın kitabıyla -Allah’ın kitabında bulamazsan? -Allah Resulünün sünneti ile -Allah’ın kitabında ve Resulünün sünnetinde bulamazsan? -Kendi re’yime göre içtihat ederim ve vazgeçmem. Bunun üzerine Allah Resulü, elini onun göğsüne koyarak şöyle dedi: -Peygamberinin elçisini, Peygamberinin razı olduğu cevaba muvaffak kılan Allah’a hamdolsun. (Ebu Dâvûd, “Akdiye”, 11; Tirmizî, “Ahkâm”, 3).

“Hz. Ömer’in, Ebû Musâ el-Eş‘arî’ye gönderdiği mektup, İslam yargı hukukunun çekirdeğini oluşturmuştur. Bu mektupta yargının önemini, duruşma sırasında uyulması gereken kuralları, ispat vasıtalarını, taraflar arasında sulh ve şartlarını, kanunların yorumlanması ve boşlukların doldurulması, hatalı kararların tashihi, yargı kararlarını uygulamanın önemi gibi yargı hukukunun temel ilkelerini özetlemiştir. Hz. Ömer mektuba besmele ile başlamakta, mektubun kendisi tarafından Ebu Musa el-Eş‘arî’ye gönderildiğini ifade edip selam verdikten sonra şöyle devam etmektedir. “Konuya gelince: Şüphesiz yargı, sağlam bir farz ve uyulması gereken bir sünnettir. Sana bir dava getirildiğinde onu iyice anla. Sana göre haklı haksız ortaya çıkınca hükmü uygula. Çünkü uygulanmayan bir hükmü konuşmanın bir faydası yoktur. Mahkemede kendilerine yer vermekte ve onlara bakışında insanlar arasına eşit davran ki, güçlü olan, kendisini koruyabileceğin ümidine girmesin, zayıf olan da senin adaletinden ümitsizliğe düşmesin. Beyyine (delil) getirmek davacıya, yemin ise davalıya düşer. Haramı helal, helalı haram kılmadıkça insanlar arasında sulh yapmak caizdir. Dün verdiğin, sonra üzerinde tekrar düşünüp doğruya ulaştığın bir karar, seni hakka dönmekten men etmesin. Çünkü hakkı hiçbir şey iptal edemez. Bil ki, hakka dönmek, batılda ısrardan daha hayırlıdır. Kitap ve sünnette hükmü bulunmayan ve vicdanen kesin bir kanaate ulaşmadığın davaları iyice incele ve anlamaya çalış. Emsal olayları araştır ve benzerlikleri bulmaya çalış. Sonra bunları birbirine kıyas et. Ulaştığın sonuçlar içinde Allah katında en sevimli ve senin kanaatine göre hakkaniyete en yakın olan hükmü ver. Bir hak iddia eden kimseye iddiasını ispat edebilecek kadar süre tanı. Eğer delil getirirse hakkını alır. Getiremezse aleyhine karar verirsin. Müslümanlar şahitlikte adil kabul edilirler. Ancak haddi gerektiren bir suçtan dolayı celde cezası infaz edilen, yalancı şahitlik yaptığı görülen, akrabalık veya vela bağı ile birbirine yakın olanlar hariç. Şüphesiz Allah sırları bilmeyi üzerine almış ve delillere dayanarak hüküm verdiğiniz takdirde sizden sorumluluğu kaldırmıştır. Hak arama yerlerinde öfke ve hiddetten, işlerin çokluğundan sıkıntıya

girip garip davranışlarda bulunmaktan, taraflara eziyet etmekten sakın. Zira Allah bunlara katlanmaya karşılık mükâfat verir ve ahiret azığını güzelleştirir. Kimin Allah'la kendi arasındaki ilişkileri iyi olursa, Allah da onun diğer insanlarla olan ilişkilerini düzeltir. Kim de Allah'ın her şeyi bildiğini görmezden gelip dünyevi amaçlar için insanlara şirin görünmeye çalışırsa Allah onu rezil eder. Çünkü Allah kullarından, sadece kendisi için ihlasla yapılan amelleri kabul eder. Sen Allah'ın dünyada vereceği rızkı ve ahirette rahmet hazinelerinden ihsan edeceği mükâfatı tahmin bile edemezsin. Selam.” (Uslu 2018: 68-69).

Resulüllah (sav): “Müslümanlar arasında hâkimlik yapmak isteyip, bu göreve atanan kimse hükmünde âdil davranırsa ona mükâfat olarak cennet vardır. Şayet haksız davranırsa onun yeri cehennemdir” (Buhârî, “Hudûd”, 19) buyurarak hükmederken âdil şekilde hüküm verenlere mükafaat olacağını, haksız davrananların ise cehennemle karşılık göreceğini zikretmiş ve hüküm verecek olan kişilerin adaleti gözetmeleri gerektiğine dikkat çekmiştir.

Hükmü verecek olan asıl yetkili kişi hâkim olduğu için hâkimin taşıması gereken bazı özellikleri olmalıdır. Buradan hareketle Mâverî (ö.450/1058), hâkim olacak olan kişilerin erkek olmak, zeki olmak, hür olmak, Müslüman olmak, adaletli, sağlıklı olmak ve hukuk bilgisine sahip olmak gibi vasıfları taşıması gerektiğini zikretmektedir. (Mâverî 1976: 89).

2. Hâkimin Öfkeli Bir Durumda Hüküm Vermesine Dair Bir Hadisin İncelenmesi

Hâkimlerin hüküm verirken dikkat etmeleri gereken kâideler genel olarak şu şekildedir:

- 1) Hâkim, mahkeme esnasında kendisi için alışveriş yapmaktan, taraflardan biri ile veya başkasıyla şaka yapmaktan (makamın saygınlığını yok edecek fiil ve hareketlerden) kaçınmalıdır. (Uslu 2018: 75-76; Mecelle, m. 1795).
- 2) Hâkim, taraflardan hediye alamaz. Bir malı değerinin altında satın alamaz. Çünkü bu durumda hâkime verilen hediyeler lehinde hüküm verme veya ona bir fayda temin etmesi için verilmiş olmaktadır. (Bilmen 1975: 8/220; Mecelle, m.1796; Bektaş 2012: 51).
- 3) Taraflardan hiçbirinin davetine gitmez. (Mecelle, m.1797) Çünkü bu durum hâkim için töhmete sebep olabilir. Kendisi için özel olarak düzenlenmemiş, davası olmayan kişilerin düzenlediği genel ziyafetlere katılabilir. Ayrıca, yakın akrabalarının davetlerine ve davası olmayan ve hâkim olmadan önce daveti adet olan kimselerin davetine icabet edebilir. (Uslu 2018: 75-76).
- 4) Yargılama esnasında taraflardan yalnız birisini evine kabul etmek, mahkeme salonunda veya başka bir yerde, taraflardan biri ile baş başa kalmak yahut ikisinden birine el, göz veya baş ile işaret etmek veya onlardan birisi ile gizli konuşmak yahut diğerinin bilmediği dil ile konuşmak veya birinin yüzüne gülmek veya yol göstermek gibi töhmet ve kötü zanna sebep olacak hareketlerde bulunmaktan kaçınmalıdır. (Uslu 2018: 75-76; Bilmen 1975: 8/220; Mecelle, m.1798).
- 5) Hâkim, öfke, aşırı açlık ve susuzluk vs. gibi, sağlıklı düşünüp doğru karar vermesine engel olacak her türlü etkenden uzak olmalıdır. (Uslu 2018: 75-76).
- 6) Hâkimin, lehlerine şahitlik yapamayacağı kimselerin (usul, fûru ya da eşi) lehine hüküm vermesi caiz olmaz. (Mevsîlî 1978: 116).

Kadının (hâkim) âdâbı ile ilgili ilkelerden biri de hâkimin öfkeli bir durumda iken hüküm vermemesidir. İslâm ulemâsı da bunu genel bir ilke olarak kabul etmişlerdir. Zira öfke durumunun, hâkimi tam manası ile doğru hüküm verme noktasında engelleyebileceğini sebep gösterirler. İbnu Dakîk el-İd, fakihlerin şiddetli açlık, susuzluk, aşırı uykusuzluk gibi hüküm

verirken dikkati dağıtacak diğer durumlar için de bu durumun geçerli olduğunu ve bu hallerde de hükmedilmemesi gerektiğini söylemektedirler. Hadiste sadece öfke unsurunun geçmesi, bu durumlardan en şiddetlisi, nefse karşı direnç göstermenin en zor olması hasebiyledir. (Canan 1992: 92).

Arap dilinde gazap manasında kullanılan öfke kelimesi, şiddet ve kuvvet gibi anlamlar ihtiva etmekte olup öfkelenme durumu sert bir kayaya teşbih edilmektedir. Sertlikten de öfke durumu ortaya çıkmakta ve o sertlik, kırgınlığın giderek artmasına neden olmaktadır. (İbnü'l-Fâris 1991: 4/428).

Öfke sırasında insan beyni çeşitli kimyasal zehirler salgılamakta ve bu zehirler karışınca beyinde hasar ortaya çıkmaktadır. Uzun süreli öfkede insan bedeninde tansiyon yükselmesi, kalp atışının hızlanması, göz bebeklerinin büyümesi, vücudun savaş durumuna geçtiğini ifade eden reaksiyonlar meydana gelmektedir. Öfkeli durumda olan kişilerin yüzlerinin kızardığı, ellerinin, uzuvlarının titrediği, renklerinin değiştiği, konuştuğu şeylerin farkında olmadığı gözlemlenmekte ve kronik tansiyon, şeker, kolesterol gibi çeşitli hastalıklar ortaya çıkmaktadır. Bu sebeplerle öfke, beden ve ruh sağlığının en büyük ve en tehlikeli düşmanıdır. (Saritaç 2011: 11).

“Sizden biri öfkelenildiğinde, ayakta ise otursun, eğer öfkesi geçmiyorsa uzansın.” (Ebu Davud, Edeb, 4) diyen Resulüllah'ın (s.a.v.) bu sözü, öfkenin diğer düşüncelerle beslenmesini engellemeye matuf bir tavsiyedir. Keza, “Öfke, şeytandandır, şeytan ise ateşten yaratılmıştır; ateşi ancak su söndürür, sizden biri öfkelenildiğinde abdest alsın” (Ebu Davud, Edeb, 4) buyurması da, öfke kontrolünü sağlamak için mevcut düşünce ve duyguların yönünü değiştirmeye yöneliktir. (Gözütok 2017: 1051-1052).

Öfkeli bir durumda olan kişinin öfkesi arttıkça gözü dönmekte ve otokontrolünü kaybetmektedir. Kontrol edilemeyen öfke sonucu argo, kötü söz, el kol hareketleri ortaya çıkmakta hatta bu durum adam öldürmeye varacak kadar tehlikeli boyutlara ulaşabilmektedir. Tabiri caizse içki içmek nasıl aklî melekeleri gideriyorsa öfkeli durumda olan kişinin de aklî dengesinin gideceğini zikretmek yerinde olacaktır. Bu tür bir durumda değil taraflar arasında hüküm vermek, günlük basit bir kararı almak bile sağlıklı bir durum oluşturmamaktadır. Öfke, aklî melekenin önüne bir set oluşturacağı ve zihni etkilemesinin yanında bedensel olarak da olumsuz durumlar ortaya çıkaracağı için hâkim ve savcılara verilmekte olan öfke kontrolü eğitiminin gerek zihinsel olarak gerek bedensel olarak görev yapan her meslek grubuna da verilmesi gerekmektedir. Bunların başında aklı en çok kullanan hâkimler yer almaktadır. Zira öfkeli bir durumda verilen bir hükmün hatalı bir hüküm olma ihtimali çok yüksek olup dâvânın sonucunu bile değiştirecek boyutlara ulaşabilmektedir. Yine aynı şekilde öğretmenlik (eğitimci), polis akademisi, doktorluk gibi birçok meslek grubunun da öfke kontrolü eğitimi almaları gerekmektedir. Zira öfkeli bir durumda ameliyat yapan bir cerrahın hastasının hayatını kaybetmesine neden olma ihtimali yüksektir. Aynı şekilde sinirli bir durumda görev başında olan bir polisin de silahını bir anlık öfke ile kötüye kullanabilme olasılığı mevcut olmaktadır. Görüldüğü üzere öfkenin sadece hâkimlik mesleği için değil birçok meslek grubu için sonuca tesir eden ciddi sonuçlar doğurduğu gözlemlenmektedir.

Hâkimin öfkeli iken hüküm vermesi konusunda inceleyeceğimiz söz konusu hadisi şerif şu şekilde rivayet edilmiştir:

"حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ كَثِيرٍ، أَخْبَرَنَا سُفْيَانُ، عَنْ عَبْدِ الْمَلِكِ بْنِ عُمَيْرٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ أَبِي بَكْرَةَ، عَنْ أَبِيهِ، أَنَّهُ كَتَبَ إِلَى ابْنِهِ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «لَا يَقْضِي الْحَكَمَ بَيْنَ اثْنَيْنِ وَهُوَ غَضْبَانٌ»

"Abdurrahman b. Ebû Bekre'nin, babası Ebû Bekre'den naklettiğine göre Ebû Bekre, (Sicistan'da hâkimlik görevinde bulunan Ubeydullah isimli) oğluna bir mektup yazarak Resûlullah'ın (s.a.v.) şöyle buyurduğunu bildirdi: 'Hâkim öfkeli iken iki kişi arasında hüküm veremez.'" (Ebû Dâvûd, "Akdiye", 9).

2.1. Hadisin Sened Yönünden İncelenmesi

Yukarıda verilen metinde görüleceği üzere Ebû Dâvûd'un rivayet ettiği hadisin senedinde sahabîden başlayarak nakletmek gerekirse Ebû Bekre, Abdurrahman b. Ebû Bekre, Abdûlmelik b. Umeyr, Süfyân ve İbn Kesîr yer almaktadır.

Babası: Ebû Bekre es-Sekafî'dir. İsmi Nüfey' b. Hâris'tir. Sahabîdir. Resûlullah'tan (s.a.v.) hadîs rivayet etmiş olup kendisinden de oğlu Abdurrahman b. Ebû Bekre nakilde bulunmuştur. İsmi Mesrûh olduğu da söylenilir. Taif'te Müslüman oldu. Sonra Basra'ya geçti. Burada elli bir ya da elli iki senesinde vefat etmiştir. (İbn Hacer 1986: 1/337). Ebû Bekre, kaleden aşağıya bekre/bekere denilen bir kuyu çıkışı ile indiği için Hz. Peygamber kendisini Ebû Bekre olarak isimlendirmiş ve bu şekilde anılmaya devam etmiştir. Ebû Bekre, Hz. Peygamber'den yüz otuz iki hadîs rivayet etmektedir. Bunlardan sekizi *Sahîhayn*'da, beşi yalnız Buhârî'nin *es-Sahîh*'inde, biri de Müslim'in *es-Sahîh*'inde yer almaktadır. Rivayetlerinin tamamı Kütübü Sitte ve diğer hadîs eserleri içerisinde bulunmaktadır. (Çubukcu 1994: 114).

Abdurrahman b. Ebû Bekre: İsmi Nüfey' b. Hâris es-Sekafî'dir. Ebû Bahr ve Ebû Hâtim el-Basrî de denilir. İslam'da Basra'da doğan ilk çocuktur. Babası Ebû Bekre'den hadîs rivayet etmiş, kendisinden de Abdûlmelik b. Umeyre hadîs nakletmiştir. İbn Hibbân onu *es-Sikât'ta* zikretmiştir. (Mizzî 1980: 17/5-6). İbn Hacer kendisinin sika olduğunu, ikinci tabakada yer aldığını ve 96 senesinde vefat ettiğini belirtmiştir. (İbn Hacer 1986: 1/337).

Abdûlmelik b. Umeyr: Tam adı Abdûlmelik b. Umeyr b. Süveyd b. Cârîye el-Kuraşî'dir. Lahmî, Ebû Amr, Ebû Ömer el-Kûfî el-Kıbtî olarak da isimlendirilir. Ali b. Ebî Tâlib ve Ebû Musa el-Eş'arî'yi görmüştür. Abdurrahman b. Ebû Bekre'den hadîs rivayet etmiş, kendisinden hadîs rivayet edenler arasında Süfyân b. Uyeyne yer almıştır. Buhârî yaklaşık iki yüz hadîsinin olduğunu belirtmiştir. Ahmed b. Hanbel, rivayetinin azlığından dolayı "muztaribu'l-hadîs" olduğunu zikretmiştir. İclî, İbnü'l-Kıbtîye olarak bilindiğini, Kûfe'nin kadılığını yaptığını ve yüzden fazla hadîs rivayet ettiğini belirtmiştir. Ebû Hâtim, hâfız olmadığını zikrederek "sâlihul-hadîs" olduğunu belirtmiş ve ölümünden önce hafızasının değiştiğini söylemiştir. Nesâî rivayetlerinde bir beis olmadığını kaydetmiştir. Buhârî, Abdûlmelik'in hadîslerden tek bir harfin bile terk edilmesini uygun görmediğini ve insanların en fasih konuşanı olduğunu zikretmiştir. Ebû İshak el-Hemedânî, "İlmi Abdûlmelik b. Umeyr'den öğreniniz." demiştir. Ebû Abdillâh el-Becelî 136 senesinde vefat ettiğini belirtmiştir. (Mizzî 1980: 18/370-376). Kendisi aynı zamanda bir fakîhtir. (Koçinkağ 2017: 34). İbn Hacer, kendisini sika olarak nitelendirmiş ve çok fasih konuşan bir âlim olduğunu, hafızasının değiştiğini, belki de tedlis yaptığını yüz üç yaşında iken yüz otuz altı senesinde vefat ettiğini zikretmiştir. (İbn Hacer 1986: 1/364).

Süfyân es-Sevrî: Tam adı Süfyân b. Sa'îd b. Mesrûk Ebû Abdillâh el-Kûfî'dir. Süfyân es-Sevrî, Abdûlmelik b. Umeyr'den hadîs nakletmiş olup kendisinden hadîs nakledenler arasında da Muhammed b. Kesîr yer almaktadır. Şu'be, Süfyân b. Uyeyne, Ebû Âsım, Yahyâ b. Ma'în, Süfyân'ın hadîs sahasında emirü'l-mü'minin olduğunu zikretmektedirler. (Mizzî 1980: 11/154-

164). İbn Hacer, kendisinin sika, âbid, hâfız, fakîh, imam ve hüccet olduğunu zikrederek yedinci tabakanın büyüklerinden olduğunu, altmış dört yaşında iken yüz altmış bir senesinde vefat ettiğini kaydetmektedir. (İbn Hacer 1986: 1/244).

Muhammed b. Kesîr: Tam adı Muhammed b. Kesîr el-Abdî Ebû Abdillâh el-Basrî'dir. Süfyân es-Sevrî'den hadis nakletmiş olup kendisinden hadis nakledenler arasında Ebû Dâvûd da yer almaktadır. Yahyâ b. Ma'în, kendisinin sika olmadığını belirtirken İbn Hâtim, onun sadûk olduğunu belirtmiştir. İbn Hibbân onu *es-Sikât* kitabında zikretmiştir. (Mizzî, 1980: 26/334-336). İbn Hacer, kendisinin sika olduğunu, onuncu tabakanın büyükleri içerisinde yer aldığını ve doksan yaşında iken iki yüz yirmi üç senesinde vefat ettiğini kaydetmektedir. (İbn Hacer 1986: 1/504).

Bu hadîsi Buhârî, Müslim, Tirmizî, Ebû Dâvûd, Nesâî ve İbn Mâce Ebû Bekre tarîki ile benzer lafızlarla rivayet etmişlerdir. (Buhârî, "Ahkâm", 13; Müslim, "Akdiye", 16; Tirmizî, "Ahkâm", 7; Ebû Dâvûd, "Akdiye", 9; İbn Mâce, "Ahkâm", 4; Nesâî, "Dahâyâ", 18). Tirmizî, hadîsin "hasen sahih" olduğunu ve seneddeki Ebû Bekre'nin adının Nüfey' olduğunu zikretmiştir. (Tirmizî, "Ahkâm", 7). Elbânî bu hadîs için sahîh yorumunu yapmıştır. Tirmizî, "Ahkâm", 7; Ebu Dâvûd, "Akdiye", 9 ; İbn Mâce, "Ahkâm", 4; Nesâî, "Dahâyâ", 18).

Ahmed b. Hanbel de hadîsi aynı tarîk ve benzer lafızlarla rivayet etmiştir. (Ahmed b. Hanbel, 5/36, no. 20395). Şuayb Arnavut, bu hadîsin isnadının Şeyhayn'ın şartına göre sahîh olduğunu belirtmiştir. (Ahmed b. Hanbel, 5/36, no. 20395). Hadîs ayrıca İmam Şâfiî, Ebû Dâvûd et-Tayâlisî, İbn Ebî Şeybe, Beyhakî, İbn Hibbân, Dârekutnî, Tahâvî ve Taberânî gibi muhaddislerin eserlerinde de aynı tarîk ve benzer lafızlarla yer almıştır. (Şâfiî 1400: 1/378; Tayâlisî 1999: 2/192; İbn Ebî Şeybe 1409: 4/541; Beyhakî 1344: 10/104; Dârekutnî 2004: 5/366; Tahavî 1494: 2/92; İbn Hibban 1993: 11/450; Taberânî 23/284). Dârekutnî ve Taberânî hadîsi şâhid olarak Ümmü Seleme tarîki ile rivayet ederken diğerleri Ebû Bekre tarîki ile rivayet etmiştir. (Şâfiî 1986: 1/378; Ebu Dâvûd et-Tayâlisî 1999: 2/192; İbn Ebî Şeybe 1409: 4/541; Beyhakî 1344: 10/104 (No. 20772); Dârekutnî 2004: 5/366 (No. 4468); Tahâvî 1494: 2/92; Taberânî 23/284).

Hadisin senedi incelendiğinde Ebû Bekre kanalı ile gelen senetlerde bir sened hariç Abdülmelik b. Umeyr-Abdurrahman b. Ebî Bekre-Babası Ebû Bekre tarikinin ortak olduğunu, yer aldığı her bir kaynağa göre Abdülmelik b. Umeyr'den itibaren râvîlerin değişmekte olduğu görülmektedir. (Buhârî, "Ahkâm", 13; Müslim, "Akdiye", 16; Tirmizî, "Ahkâm", 7; Ebû Dâvûd, "Akdiye", 9; İbn Mâce, "Ahkâm", 4; Nesâî, "Dahâyâ", 18; Ahmed b. Hanbel, 5/36, no. 20395; Şâfiî, 1400: 1/378; Tayâlisî 1999: 2/192; İbn Ebî Şeybe 1409: 4/541; Beyhakî 1344: 10/104; Dârekutnî 2004: 5/366; Tahavî 1494: 2/92; İbn Hibban 1993: 11/450; Taberânî: 23/284). Buna göre hadis; Müslim, Tirmizî ve Nesâî'nin eserlerinde aynı senedle yani Kuteybe b. Sa'îd-Ebû Avâne-Abdülmelik b. Umeyr-Abdurrahman b. Ebî Bekre-Babası Ebû Bekre tariki ile rivayet edilmektedir. (Müslim, "Akdiye", 16; Tirmizî, "Ahkâm", 7; Nesâî, "Dahâyâ", 18). Bu sened Buhârî'nin *Sahîh*'inde Abdülmelik b. Umeyr'e kadar aynı iken Abdülmelik'ten itibaren sened değişmekte, Abdülmelik'ten Ebû Şu'be, ondan da Adem hadisi nakletmektedir. Ebû Dâvûd'un *Sünen*'inde sened Abdülmelik'e kadar aynı iken Abdülmelik'ten Süfyân b. Uyeyne, ondan da Muhammed b. Kesîr rivayet etmektedir. İbn Mâce'nin *Sünen*'inde Abdülmelik'ten Süfyân b. Uyeyne, ondan da Hişam b. Ammâr, Muhammed b. Abdillâh ve Ahmed b. Sâbit birlikte hadisi nakletmektedirler. Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'inde Abdülmelik'e kadar sened ortak iken Abdülmelikten Süfyân, ondan da Süfyân ve Abdurrahman,

onlardan da Vekî rivayette bulunmaktadır. İmam Şâfiî'nin *Müsned*'ine bakıldığında Abdülmelik'ten İbn Uyeyne'nin ondan da İmam Şâfiî'nin naklettiği görülmektedir. Ebû Dâvûd et-Tayâlisî'nin *Müsned*'inde Abdülmelik'ten Şu'be, ondan da Ebû Dâvûd rivayet etmektedir. İbn Ebî Şeybe'nin *Musannef*'inde üçü de Ebû Bekre tariki olmak üzere üç farklı sened yer almaktadır. İki senedde de Abdülmelik'e kadar olan kısım ortak iken, senedlerden birinde Abdülmelik'ten Ubeyde, ondan da Ebû Bekir nakletmekte; diğer senedinde de Abdülmelik'ten Ubeyde rivayet etmektedir. Üçüncü tarikinde ise Abdülmelik'ten Mis'ar, ondan da Vekî hadisi nakletmektedir. Beyhakî'nin *Sünenü'l-Kübrâ*'sında ise üç farklı senedle Ebû Bekre hadisi yer almaktadır. Bu üç senedde Abdülmelik'e kadar olan kısım ortak iken, bunlardan ilkinde Abdülmelik'ten Şu'be, ondan da Adem b. Ebî İyâs naklederek hadis devam etmektedir. Diğer tarikte Abdülmelik'ten rivayet eden râvi Ebû Avâne, ondan Musab b. İsmail olup sened bu noktada değişikliğe uğramaktadır. Beyhakî rivayetlerinin üçüncüsünde ise Abdülmelik'ten itibaren Hüseyim, Hüseyim'den Yahya, Yahya'dan İsmail b. Kuteybe, ondan Süfyan b. Uyeyne, ondan Şâfiî, ondan Rebî, ondan Ebu'l-Abbas olmak üzere hepsi rivayette bulunmuşlardır. Dârekutnî'nin *Sünen*'inde biri Ümmü Seleme, diğeri de Ebû Bekre olmak üzere iki tarike yer verilmektedir. Ebû Bekre kanalında Abdülmelik ve Abdurrahman râvileri yer almayıp senedin müntehasındaki Ebû Bekre'den İbn Cevşen, ondan da Ebû Bişr, ondan da Süfyan b. Husayn şeklinde sened nakledilmektedir. Tahavî'nin *Müşkilü'l-Âsâr*'ında Abdülmelik'e kadar ortak olan iki farklı senedle gelen Ebu Bekre tariki yer almaktadır. İlkinde Abdülmelik'ten Süfyan es-Sevri, ondan da Ebu Ahmed ez-Zübeyri, ondan da Ali b. Mased naklederken diğer senedde Abdülmelik'ten Şu'be, ondan Vehb b. Cerîr, ondan İbn Merzak, ondan Şube, ondan Ebu Velid et-Tayalisi ondan da Bekkâr hadisi rivayet etmektedir. Taberânî'nin *Mu'cemü'l-Kebîr*'inde Ümmü Seleme tariki yer almakta olup kendisinde Atâ b. Yesâr, ondan Sâlim Ebî Abdillah, ondan Abbâd b. Kesîr, ondan İsmail b. Ayyaş, ondan Süleyman b. Abdurrahman, ondan da Hasen b. Ali nakletmektedir. İbn Hibbân'ın *Sahîh*'inde ise Abdülmelik'ten Hüseyim, ondan Ebû Hayseme, ondan da Ebû Ya'lâ hadisi rivayet etmektedir. Özet olarak Dârekutnî ve Taberânî şâhit olarak Ümmü Seleme tarikine yer vermekte, Müslim, Tirmizî ve Nesâî Ebû Bekre tariki ile birebir aynı senedle hadisi nakletmekte, diğerleri ise Ebû Bekre tarikinde Abdülmelik'ten itibaren değişikliğe uğramaktadır. (Dârekutnî 2004: 5/366 no. 4468; Taberânî 23/284; Müslim, "Akdiye", 16; Tirmizî, "Ahkâm", 7; Nesâî, "Dahâyâ", 18; Buhârî, "Ahkâm", 13; Ebû Dâvûd, "Akdiye", 9; İbn Mâce, "Ahkâm", 4; Ahmed b. Hanbel, 5/36, no. 20395; Şâfiî 1400: 1/378; Tayâlisî 1999: 2/192; İbn Ebî Şeybe 1409: 4/541; Beyhakî 1344: 10/104; Dârekutnî 2004: 5/366; Tahavî 1494: 2/92; İbn Hibban 1993: 11/450; Taberânî: 23/284).

2.2. Hadisin Metin Yönünden İncelenmesi

Buhârî, hadisi şerifi *هو غضبانٌ وهو غضبانٌ* şeklinde kadâ fiili ve hakem kelimelerini getirmek sureti ile rivayet etmekte ve "Kadı iki kişi arasında öfkeli iken hüküm verebilir mi?" şeklinde bir bâb başlığı kullanmaktadır. (Buhârî, "Ahkâm", 13). Müslim, aynı metnin baş kısmını yine aynı manaya gelen *لا يحكم أحدٌ* şeklinde ifade etmekte ve hadis "Kadının öfkeli iken hüküm vermesinin kerâhiyeti" bâb başlığı altında nakledilmektedir. (Müslim, "Akdiye", 16). Tirmizî, *لا يحكم الحاكم* şeklinde bu lafızlara yer verirken bu hadisi "Kadının öfkeli bir halde hüküm veremeyeceği" adlı bâb başlığında nakletmektedir. (Tirmizî, "Ahkâm", 7). Ebû Dâvûd, söz konusu hadisi *لا يقضى الحكم* lafızları ile rivayet etmekte ve bu hadisi "Hâkimin iki kişi arasında öfkeli iken hüküm veremeyeceği" adlı bâb başlığı içerisinde zikretmektedir. (Ebû Dâvûd, "Akdiye", 9). İbn Mâce, *لا يقضى القاضي* lafızları ile hadisi nakletmekte ve "Hâkimin öfkeli iken hüküm veremeyeceği" bâbında hadisi serdetmektedir. (İbn Mâce, "Ahkâm", 4).

Nesâî lafız olarak bu rivayeti Müslim'in lafızlarının aynısı ile zikretmekte ve bu hadisi "Hâkimin kaçınması gereken şeyin zikri" adlı bâb başlığı içerisinde belirtmektedir. (Nesâî, "Dahâyâ", 18). Ahmed b. Hanbel, Tahavî ve Beyhakî de hadisi Ebû Dâvûd'un naklettiği lafızlara benzer şekilde rivayet etmektedirler. (Ahmed b. Hanbel, 5/36, no. 20395; Tahavî, 1494, s. 2/92; Beyhakî 1344: 10/104). İbn Hibbân, لا يقضى القاضي şeklinde hadisi rivayet ederken "Hâkimin normal âdetinin dışında olup tabiatının değiştiği bir durumda iken Müslümanlar arasında hüküm vermesinin engellenmesi" bâb başlığı altında bu hadise yer vermektedir. (İbn Hibban 1993: 11/450). Taberânî ve Dârekutnî ise hadisi من ابتلي بالقضاء بين المسلمين şeklinde (kim kadılıkla imtihan edilirse) kelimesini getirmek sureti ile rivayet etmektedirler. (Taberânî: 23/284; Dârekutnî 2004: 5/366). Tesbit edebildiğimiz yukarıdaki metinlerde manayı bozacak lafız farklılıklarının bulunmadığı görülmektedir.

Hadisin Genel Olarak Değerlendirilmesi

İbn Dakîkî'l-Îyd, hâkimin öfkeli halde iken hükmetmesi ile ilgili olarak kişinin sinirlendiğinde durumunun değişeceğini ve normal düşünmeyebileceğini ifade etmektedir. Bu nedenle isabetli bir hükmün verilebilmesi için hâkimin öfkeli bir vaziyet içerisinde iken hükümde bulunması yasaklanmaktadır. Fakihler bu yasağı normal düşünmeyi engelleyen şiddetli açlık, aşırı susuzluk ve aşırı uykusuzluk gibi durumlara da genellemişlerdir. Bu genelleme de kıyas yoluyla. Hâkim sinirli iken hüküm verdiğinde bu hükmü hakka uygun ise cumhura göre muteberdir. Delili ise Resûlullah'ın sinirliyken Zübeyr lehine karar vermesidir. Cumhur bunu delil göstererek buradaki yasağı haramlıktan mekruhluğa çevirmişlerdir. Ancak Şevkânî, Resûlullah ile bir başkasını kıyaslamamanın doğru olmadığını zira onun sinirli bir halde verdiği hükümde bile hatadan masum olduğunu belirtmiştir. Bir başka kimse sinirli halde hüküm verirken hata edebilir. Bu nedenle bazı fıkıhçılara göre bu durumda verilen hüküm geçersizdir. Bazı âlimler de hâkimin hükmünü verdikten sonra sinirlenmesi durumunda hükmünün geçerli olacağını savunmuşlardır. Hâkimin henüz vereceği hüküm netleşmeden sinirlenmesi durumunda da hükmünün geçersiz ya da ihtilaflı olduğu ifade edilmiştir. Hanbelî fıkıhçılarına göre hâkimin öfkeli halde iken verdiği hüküm muteber sayılmaz. Diğer mezheplere göre ise sahih olmasına rağmen bu halde hüküm vermek mekruhtur. (İbn Mâce 1983: çev. Hatipoğlu 6/376).

İmam Şâfiî, *el-Umm* adlı eserinde bir hâkimin aç, yorgun ya da kalbi bir şey ile meşgulken hüküm vermesini hoş görmediğini belirtmiştir. Çünkü bunların kalbi değiştireceğini ifade etmiştir. (Adevî 2016: çev. Tüfekçi 14/177).

Her şeyden önce öfke, aklî melekelerle zarar vererek insanın doğal düşünme yetisi içerisinde hareket etmesine engel olur. Sonuç itibari ile de dengeli davranış sergilemesinin önüne set çekmiş olur. Hattâbî, aşırı açlık, korku, acı ve hastalığı da öfke nisbesinde gördüğü için bu durumlardan herhangi birini taşıyan bir hâkimin o durumda olduğu zaman dilimi içerisinde hüküm vermesinin yasaklandığını belirtmektedir. (Ebû Dâvûd 1991: çev. Yeniel vd. 13/171).

Bu hadiste geçen yasaklamayı âlimlerin çoğu kerahet manasında yorumlamışlardır. Bu kapsamda Nevevî, "Hâkimin öfkeli iken hüküm vermesinin keraheti" adı ile bir baba yer verirken Buhârî de "Öfkeliyken kadı hüküm, müftü fetva verebilir mi?" bâbını kullanmıştır. Âlimlerin burada keraheti benimsemelerinin nedeni, yasaklamamanın illeti olan öfkedir. Ancak öfke, hükmü engellemekle ilgili değil, hükmün ortaya çıkmasına dair bir zan oluşturur. Çünkü

düşünceyi darmaduman eder, kalbi onunla meşgul etmez. Bu durumda ise hata kaçınılmaz olur. Elbette her insanın öfkesi ve öfke derecesi de farklıdır. Burada ölçüt, öfkenin hak ile batılın arasını ayıramayacak dereceye varmasıdır ki, bu durumda verilen bir hüküm de haram olmaktadır. Bahsedilen dereceye varmamışsa mekruh olmaktadır. Bagavî ve İmâmül-Harameyn, buradaki öfkeyi Allah'ın dışındaki bir konuya hamlederek Allah için olan öfkenin zulme engel olacağını, nefis için olan öfkenin ise engel olmayacağını belirtmişlerdir. Hanefilerin görüşü de bu doğrultudadır. Birçok muhaddis bu görüşü benimsememiş hadisin zahirine aykırı olduğunu ifade etmişlerdir. Hz. Peygamber'in (s.a.v.) Zübeyr kıssası hakkında öfkeli bir halde iken hüküm vermişse de onun ismet sıfatının, öfkesi nedeniyle hak ile batıl olanı ayırt etmesine engel olacağını belirtmişlerdir. Aşırı açlık, susuzluk, kalbin dinginliğini kaçırarak uyku, elem, hastalık gibi durumlar da öfke kabilinden sayılmaktadır. (Ebû Dâvûd 1991: çev. Yeniel vd. 13/171-172). Bu konuda aşağıda gelen hadis tahrir edilmektedir:

"حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مُحَمَّدٍ الْعُمَرِيُّ قَالَ: نَا عَبْدُ الْعَزِيزِ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ الْأَوْيسِيُّ قَالَ: حَدَّثَنِي الْقَاسِمُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُمَرَ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ أَبِي صَعْصَعَةَ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ أَبِي سَعِيدٍ الْخُدْرِيِّ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «لَا يَقْضِي الْقَاضِي بَيْنَ اثْنَيْنِ، إِلَّا وَهُوَ شَبْعَانُ رِيَانٍ»"

Ebû Sa'îd el-Hudrî, Rasulullah'ın (s.a.v.) şöyle buyurduğunu rivayet etmiştir: "Hakim, iki hasım arasında aç ve susuz olduğu halde hüküm veremez." (Taberânî: 5/36; Dârekutnî 2004: 5/367; Beyhakî 1344: 10/105; Müttakî el-Hindî 1981: 6/103).

Yine aynı şekilde aşırı sevinç, uykusuzluk, şiddetli sıcak ya da soğuk, aşırı tokluk, ziyade yorgunluk da sağlıklı düşünmeyi engelleyeceği için öfke hükmünde sayılmaktadır. (Ebû Dâvûd 1991: çev. Yeniel vd. 13/172).

Cessâs, karnı tok ve susuz olmayan bir hâkimin bu türden meydana gelebilecek endişelerinin giderilmiş olacağını ve tüm fikrini hüküm verme işine yönelteceğini belirtmektedir. Açlığı ve susuzluğu giderilmiş bir hâkimin de hasımlarının delillerini hakkını vererek inceleyebileceğini ve o delillerin manalarını da tam manasıyla anlayabileceğini ifade etmektedir. (Cessâs 2013: 9). Bu hadisten de anlaşılıyor ki hâkimin dava sırasında kalbini yargılama işleri dışında meşgul edecek olan her türlü durumdan kaçınması gerekmektedir.

SONUÇ

İnsanlar arasında süregelen problemlerin çözümü için gerekli olan yargı sisteminin ana gâyesi adaleti tesis etmektir. Yargılama usûlünün en temel iki prensibini ise adalet ve bağımsızlık ilkeleri oluşturmaktadır. Hâkimin doğru karar verebilmesi için bireysel görüş ve önyargılarından sıyrılarak tarafsız olması, dâvâcı ve dâvâlıların menfaatlerini eşit olarak gözetmesi yani adalet ilkesini taşıması gerekmektedir. "Muhakkak ki Allâh, emanetleri ehline vermenizi ve insanlar arasında hükmettiğiniz zaman adaletle hükmetmenizi emreder." (Nisâ 4/58). âyetinde olduğu gibi Kur'ân-ı Kerîm'de insanlara karşı adaletle, tarafsız bir şekilde hükmedilmesi gerektiği defaatle vurgulanmaktadır. Yine Hz. Peygamber'in Hz. Ali'yi Yemen'e hâkim olarak gönderdiği sırada ona hükmederken nasıl davranması gerektiği ile ilgili olarak iki davalı huzuruna geldiği zaman birini dinlediği gibi diğerini de dinlemedikçe hükmetmemesi gerektiğini ve bunun doğruya isabet etme noktasında daha uygun olduğunu (Ebû Dâvûd, "Akdiye", 6) bildirmesi de hâkimin hüküm verirken tarafsız olması gerektiği kaidesinin Hz. Peygamber döneminde tatbik edildiğini göstermektedir. Aynı şekilde bir hâkimin, hiçbir etki altında kalmadan, düşüncelerini özgürce ifade edebilmesi anlamına gelen bağımsızlık ilkesini de taşıması gerekmektedir. Mecelle, m.1792'ye göre: "Hâkim; hakîm (bilgin), fehîm (zeki),

müstakîm (doğru), emîn (güvenilir), mekîn (temkinli) ve metîn (dayanıklı) olmalıdır.” Bunlar hem hâkimin niteliklerini, hem de yargılama etiğini ifade etmektedir. (Avcı 2016: 46). Hâkimlerin hüküm verirken dikkat etmeleri gereken kâideler ise genel hatları ile hâkimin; mahkeme sırasında kendisi için alışveriş yapmaktan, taraflardan biri ile şaka yapmaktan kaçınması, taraflardan hediye alamayacağı, genel ziyafet ya da akraba dâveti olmamak kaydı ile taraflardan hiç birinin dâvetine gidemeyeceği, taraflardan yalnız birisini evine kabul edemeyeceği ve baş başa kalamayacağı, taraflardan birisine el, göz, baş ile işaret edemeyeceği, gadap, şiddetli açlık ve susuzluk gibi sağlıklı düşünüp doğru karar vermesine engel olacak her türlü etkenden uzak olması gerektiği, lehlerine şahitlik yapamayacağı kimselerin (usul, fûru ya da eş) lehine hüküm vermesinin caiz olamayacağı şeklinde özetlenmektedir.

Câhiliye dönemine bakıldığında bugünkü manada bir yargılama sisteminin olmadığı, hukuklarının daha çok kendi örf ve âdetleri olduğu, anlaşmazlıkların çözümünün gelenek, kabilenin ileri gelenleri ve bilhassa hakemler tarafından gerçekleştirilmeye çalışıldığı, hakemlerin şerefli, âdil, deneyimli, güvenilir kişiler olduğu, kabile başkanlarından (şeyh, seyyid) ve arrâflardan (falcı, müneccim) seçildiği ve genellikle üstünlük mücadelelerinden doğan ihtilâflar (münâfere), su hakkı ve kan davaları gibi konularla ilgilendikleri görülmektedir. Dâvâ sırasında uygulanan yöntemlerden olan kasame yöntemine göre cesedin bulunduğu mekanda oturanlardan 50 kişiye cinayeti görmediğine ve işlemediğine dair yemin ettirme, yalan söylemeleri halinde Allah’ın lanetinin üzerlerine olmasını dileme gibi bir uygulamaları söz konusu idi. Hakemlerin verdiği karar tatbik edilmek zorunda olmayıp kararın uygulanması, her iki tarafın da anlaşmasına ya da lehine hüküm verilen kesimin üstünlüğüne bağlı idi. Yine ticaret maksadıyla Ukaz Panayırına gelenler aralarında cereyan eden ticari ihtilafları çözmek amacıyla hakemlere müracaat edilirdi. Araplar arasında haksızlığa uğrayanların hakkını zalimden alma, himaye gibi amaçlarla kabile ya da bireylerin dayanışmasına dayanan Hz. Peygamber’in de katıldığı Hilfulfudul teşkilatı kurulmuştu. İslam hukukunda ise yargı bağımsızlığı, Kur’an hükümlerine ve bizzat Hz. Peygamber’in uygulamalarına dayanmaktadır. Resulüllah’ın, Muaz b. Cebel’i Yemen’e kadı olarak gönderdiği sırada ona bir dava getirildiğinde neye göre hüküm vereceğini sorduğu zaman Muaz’ın sıra ile -Allah’ın kitabı. Onda bulamazsa Allah Resulünün sünneti. Onda bulamazsa kendi re’yine göre içtihat edeceğini söylemesi ve bunun üzerine Hz. Peygamber’in hoşnut olması (Ebu Dâvûd, “Akdiye”, 11; Tirmizî, “Ahkâm”, 3) bir hâkimin hüküm vermede izleyeceği yöntemi göstermesi açısından oldukça önem arz etmektedir.

Hâkimin öfkeli halde iken hüküm veremeyeceğini belirten hadisin râvileri incelendiğinde sika oldukları gözlemlenmektedir. Râvilerden Abdülmelik b. Umeyr hakkında İbn Hacer sika değerlendirmesini yaparak hafızasının değiştiğini belirtmiştir. Senedler incelendiğinde Dârekutnî ve Taberânî şahit olarak Ümmü Seleme tarikine yer vermekte; Müslim, Tirmizî ve Nesâî, Ebû Bekre tariki ile birebir aynı senedle hadisi nakletmekte, diğerleri ise Ebû Bekre tarikinde Abdülmelik’ten itibaren değişikliğe uğramaktadır. Hadisler metin yönünden incelendiğinde ise lafız olarak ufak kelime farklılıkları olmakla birlikte mana itibari ile hadisin benzer olduğu görülmektedir. Bu farklılıklar, daha çok eş anlamlı kelimelerin birbirleri yerine kullanılması, fâil olan kelimenin nekre ya da marife olarak yer alması şeklinde kendini göstermektedir. Örneğin bir rivayette hâkimin öfkeli iken hüküm veremeyeceği yer alırken diğer bir rivayette kadı’nın öfkeli halde hükmedemeyeceği yer almakta, bir başka rivayette ise fâil değişerek sizden bir kimse öfkeli halde iken hüküm vermesin, şeklinde hadisi şerif nakledilmektedir. Taberânî ve Dârekutnî rivayetlerinde ise diğerlerinden farklı olarak imtihan

olma fiili kullanılarak “Kadılıkla imtihan olunan bir kimse, Müslümanlar arasında öfkeli iken hüküm vermesin.” şeklinde metin rivayet edilmektedir. Yani hadis metinlerinde ufak lafız farklılıkları olsa bile benzer manayı ihtiva ettikleri görülmektedir. Hadis müttefekün aleyhtir. Sahih olarak birçok kaynakta da yer almaktadır. Âlimlerin değerlendirmeleri de göz önüne alındığında hadiste geçen hâkimin hüküm verirken öfkeli olması, onun sıhhatli düşünmesine engel olan bir durumdur. Sıhhatli düşünemediği için de muhakeme yeteneği düzgün çalışmamakta, aklı öfkesinin esiri olabilmektedir. Dolayısıyla bu durumda verdiği hüküm de doğru bir hüküm olmayabilir. Tıpkı öfke gibi sağlıklı düşünmeye engel olacak olan her durum da (aşırı açlık, şiddetli susuzluk, hastalık v.s.) buna kıyas edilmektedir. Tüm bunlardan hareketle hâkimin hüküm verirken maddî ve manevî tüm ihtiyaçlarının giderilmesi ve kalbini, zihnini tamamen vereceği hüküm ile meşgul etmesi gerektiği söylenebilir. Ancak böyle bir durumda hâkim, getirilen delilleri tam olarak inceleyebilir, hak ile bâtılı birbirinden ayırt edebilir. Hâkimin öfkeli bir durumda hüküm veremeyeceğini bildiren bu hadis de aslında adaleti gerçekleştirme noktasında atılan en büyük adımlardan biridir. Adalet ise yargılama usulünün en temel ilkelerinden biridir. Zira ancak öfkesinden hâli olan bir hâkim en âdil kararı verebilir.

KAYNAKLAR

- Akcan, Recep. 2014. “Hâkimin Vasıfları”. *S.D.Ü. Hukuk Fakültesi Dergisi MİHBİR Özel Sayısı*. 4/2, 279-280. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/213526>
- Avcı, Mustafa. 2016. “Mecelle’ye Göre Hâkimin Nitelikleri ve Yargılama Etiği”. *Taad Dergisi*, 7/27, 33-58. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/981980>
- Aydın, İnyet, Saldırım Mustafa. 2019. *Yargıtay Yargı Eğitimi İlkeleri Eğitimi Kolaylaştırıcı El Kitabı*. Ankara: Yargıtay Başkanlığı.
- Ahmed b. Hanbel. *Müsnedü’l-İmâm Ahmed b. Hanbel el-Ehâdis müzile bi Ahkâmi Şuayb Arnavut aleyha*. Kahire: Müessesetü Kurtuba.
- Barış, Mustafa Necati. 2012. “Cahiliye Döneminde Yargı Sistemi”. *İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 17/1, 154-170. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/2270652>
- Bektaş, Bekir. 2012. “İslam Yargılama Hukukunda Hâkim”. Yüksek Lisans Tezi, Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Sosyal Bilimler Üniversitesi, Rize.
- Beyhakî. 1344. *es-Sünenü’l-Kübrâ li’l-Beyhakî ve fî Zeylihî el-Cevherü’n-Nakî*. Haydarabad: Meclisü Daireti’l-Mearif.
- Bilmen, Ömer Nasuhi. 1975. *Hukuk-ı İslâmiyye ve Istilahât-ı Fıkhiyye Kâmusu*, İstanbul.
- Buhârî. 1422. *Sahîhu’l-Buhârî*. thk. Muhammed Züheyr b. Nasır en-Nasır. 9 Cilt. byy: Dâru Tavku’n-Necat, 1422.
- Canan, İbrahim. (Çev.) 1992. *Kütübi Sitte Muhtasarı Tercüme ve Şerhi*. (Edt.) Ahmet Hikmet Ünalı. Ankara: Akçağ yay.
- Cessâs. 2013. *Şerhu Muhtasarı Tahavi*. (Edt.) Zeynep Muhammed Hasen Fellâte. Beyrut: Darul Beşâiril İslamiyye-Darus Sirac.
- Çubukcu, Asri 1994. “Ebû Bekre”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi Yayınları*. 10/114. Erişim adresi: cdn2.islamansiklopedisi.org.tr/dosya/10/C10003688.pdf

- Dârekutnî. 2004. *Sünenü 'd-Dârekutnî*. (Edt.) Şuayb Arnavut. Hasen Abdülmun'im, Abdüllatif Harezullah. Ahmed Berhum. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle.
- Ebû Dâvûd. 1973. *Sünenü Ebî Dâvûd*. (Edt.) İzzet Ubeydû'd-Dü'âs, Adil es-Seyyid. Hamas: Dâru'l-Hadis.
- Ebû Dâvûd. *Sünenü Ebî Dâvûd*. (Edt.) Muhammed Muhyiddin Abdülhamid. Beyrut: Mektebetü'l-Asriyye.
- Ebû Suhayb el-Adevî. 2016. *Muhtasaru Fethu'l-bârî İthâfu'l-Kârî bi İhtisâri Fethu'l-bârî*, (Çev.) İbrahim Tüfekçi. İstanbul: Karınca-Polen Yayınları.
- Gözütok, Şakir 2017. "Özdenetimde Din Eğitiminin Etkisi". *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi*. 21/2, 1035-1060. doi: <https://doi.org/10.18505/cuid.338632>
- <https://hukukbook.com/hakimlerin-mesleki-davranislarini-duzenleyen-ilke-ve-kurallar/>
- Mâverdî. 1976. *el-Ahkâmu's-Sultâniyye İslâmda Hilâfet ve Devlet Hukuku*. (Çev.) Ali Şafak. İstanbul: Bedir Yayınları.
- Mizzî. 1980. *Tehzîbü'l-Kemâl-fi esmâi'r-Ricâl*. (Edt.) Beşşar Avvad Maruf. Beyrut: Müessesetü'r-Risale.
- İbn Aşur, Muhammed Tahir. 1988. *İslâm Hukuk Felsefesi*. (Çev.) Vecdi Akyüz-Mehmet Erdoğan. İstanbul.
- İbn Ebî Şeybe. 1409. *el-Kitâbü'l-Musannef fi'l-Ehâdis ve'l-Âsâr*. (Edt.) Kemal Yusuf el-Hût. Riyad: Mektebetü'r-Rüşd.
- İbn Hacer. 1986. *Tehzîbü't-tehzîb*. Hindistan: Matbaatü Dâireti'l-Meârif, en-Nizâmiyye.
- İbn Hacer. 1986. *Takrîbü't-tehzîb*. (Edt.) Muhammed Avvâme. Suriye: Dâru'r-Rüşd.
- İbn Hibbân. 1993. *Sahîhu İbn Hibbân bi Tertîbi İbn Balabân*. (Edt.) Şuayb Arnavut. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle.
- İbn Mâce. *Sünenü İbn Mâce*. (Edt.) Muhammed Fuad Abdülbaki. Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabiyye-Faysal İsa el-Bâbî el-Halebî.
- İbn Mâce. 1983. *Sünen-i İbn Mâce Tercemesi ve Şerhi*. (Çev.) Haydar Hatipoğlu. İstanbul: Kahraman Yayınları.
- İbnü'l-Fâris. 1991. *Mücemu Mekâyisi'l-Lüga*, Beyrut: Dâru İhyai'tTurasi'l-Arabi.
- İmamoğlu, Hüseyin Vehbi. 2013. "Hz. Peygamber Döneminde Hukuksal Gelişim ve Yargısal Örgütlenme". *Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. 3 (2), 152-170. doi: <https://doi.org/10.14230/joiss20>
- Koçinkağ, Mansur. 2017. "Hicrî İlk İki Asırda Irak'ta Görev Yapan Kadılar. Çanakkale On Sekiz Mart Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi". 11, 27-44. Erişim adresi: dergipark.org.tr/tr/download/article-file/400790
- Mahmutoğlu, Yakup 2018. "İslam Yargılama Hukukunda Hakimin Tarafsızlığı ve Tarafsızlığı Sağlayan Kurumlar". *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 11/59, 1347-1362. doi: <http://dx.doi.org/10.17719/jisr.2018.2741>

- Mâverdî. 1976. *el-Ahkâmu's-Sultâniyye İslâmda Hilâfet ve Devlet Hukuku*, (Çev.) Ali Şafak, İstanbul: Bedir Yayınları.
- Mizzî. 1980. *Tehzîbü'l-Kemâl-fî esmâî'r-Ricâl*. (Edt.) Beşşar Avvad Maruf. Beyrut: Müessesetü'r-Risale.
- Müslim. *Sahîhu Müslim*. (Edt.) Muhammed Fuad Abdülbâkî. Beyrut: Dâru İhyâî't-Türâsî'l-Arabî.
- Müttakî el-Hindî. 1981. *Kenzü'l-Ummal fî sünenil Akval vel Efal*, (Edt.) Bekrî Hayyânî, Safvetü's-Sekâ. Müessesetü'r-Risale.
- Nesâî. 1991. *es-Sünenü'l-Kübrâ li'n-Nesâî*. thk. Abdülgaflar Süleyman el-Bindârî, Seyyid Kisrevî Hasen. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye.
- Özkul, Fatih. 2016. “Anayasalarımızda Yargının Bağımsızlığı ve Tarafsızlığı”. *Ankara Barosu Dergisi* 3, 201-263. doi: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/398546>
- Sarıtaç, Hatice. 2011. “Ayetler ve Hadisler Işığında Öfke Yönetimi” Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Saldırım, Mustafa, Eriş Nihal., Batur Fulya. 2020. (Çev.) *Bangalor Yargı Etiği İlkelerinin Yorumu*, Ankara: Kuban Matbaa.
- Şâfiî. 1400. *el-Müsned*, Beyrut: Dâru'l Kütübi'l-İlmiyye.
- Şen, Mahmut. 2015. “İslam Hukuk Geleneği Perspektifinden Yargı Etik İlkeleri”. *Uyuşmazlık Mahkemesi Dergisi*, 1/6, 505-534. Erişim adresi: dergipark.org.tr/tr/download/article-file/155612
- Taberânî. *el-Mu'cemü'l-Kebîr*. (Edt.) Hamdî b. Abdülmecid es-Selefi. Kahire: Mektebetü İbn Teymiye.
- Taberânî. *el-Mu'cemü'l-Evsat*. (Edt.) Tarîk b. 'Avdullah b. Muhammed, Abdülmuhsin b. İbrahim el-Hüseynî. Kahire: Dâru'l-Harameyn.
- Tahâvî. 1494. *Şerhu Müşkilil Asar*. (Edt.) Şuayb Arnavut. Müessesetü'r-Risale.
- Tayâlisî, 1999. *Müsnedü Ebi Davud et-Tayalisi*, (Edt.) Muhammed b. Abdülmuhsin et-Türki. Mısır: Darü Hicr.
- Tirmizî. (1975). *Sünenü't-Tirmizî*. (Edt.) Muhammed Fuad Abdülbâkî. Mısır: Şirketü Mektebe ve Matbaatü Mustafa el-Bâbî.
- Uslu, Rıfat. 2018. “İslam Yargı Hukukunda Hâkimlik Müessesesi”. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*. 7/4, 64-77. doi: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/639119>
- Yeniel, Necati, Kayapınar Hüseyin. (Çev.) 1991. *Sünen-i Ebî Dâvûd Terceme ve Şerhi*. redaksiyon: Mehdi Ali Seçkin. İstanbul: Şamil Yayınevi.